

Dr hab. Dominika Buchowska-Greaves
Zakład Literatury Angielskiej i Lingwistyki Literackiej
Wydział Anglistyki
UAM Poznań

Recenzja rozprawy doktorskiej
p. mgr Anny Białkowskiej
„A New Mythology”: Religious Beliefs and Motifs in the Works of William S. Burroughs”

Ambicją recenzowanej rozprawy doktorskiej jest przedstawienie i analiza elementów gnostycznych i religijnych w twórczości Williama S. Burroughs’a, czołowego przedstawiciela amerykańskich Beatników, a w szczególności w jego trylogii *Nova* i *Red Night* i ukazanie jak odzwierciedlają się one w awangardowej formie tych dzieł literackich. We Wstępie, który jako wizytówka rozprawy jest napisany dobrze i jasno, Autorka nakreśla kontrowersyjną postać Burroughs’a, jego przełamywanie stereotypów, innowacyjne i radykalne techniki literackie, takie jak kolaże „cut-up” czy „fold-in”. Doktorantka dalej opisuje pokrótce również kontrowersyjną biografię pisarza, jego nieheteronormatywność, uzależnienie od opiatów, uciekanie od wytartych szlaków obyczajowych i trudne relacje rodzinne. Muszę upomnieć się jednak tutaj o szersze ujęcie roli Burroughs’a w nurcie Beatników, którą pani Białkowska tylko wspomina, aczkolwiek biorąc pod uwagę, że jest to tylko Wstęp jest to w pewnym sensie zrozumiałe. Czytelnik chciałby jednak móc ukontekstualizować postać i twórczość Burroughs’a na tle Ginsberga czy Kerouaca. Autorka płynnie przechodzi do pozycji Burroughs’a w kanonie literatury amerykańskiej, która to pozycja nie była od razu oczywista i choć pisarz jest obecnie uznanym i omawianym pod względem krytycznym i naukowym twórcą, badania literackie koncentrują się raczej na jego biografii, co Autorka słusznie tłumaczy ekscentrycznością oraz silną obecnością wątków biograficznych w dziełach samego Burroughs’a. Krytyczne podejście do jego twórczości z kolei koncentruje się na formalnych eksperymentach pisarza. Autorka zauważa tutaj istotną kwestię w krytycznych badaniach nad jego twórczością: stosunkowo nieliczne publikacje dotyczące jego roli w literaturze queer. To prowadzi Autorkę do nakreślenia jego obecności w kontekście polskim, w opracowaniach i tłumaczeniach. Choć jak Doktorantka zauważa wiele wątków jego twórczości zostało już szeroko omówionych, to aspekt religijności i duchowości pisarza pozostaje na marginesie

badan naukowych jemu poświęconych, co jak Autorka zapowiada zamierza ona zmienić uzupełniając tym samym lukę badawczą. Pani mgr Białkowska słusznie stwierdza, że choć elementy gnostyczne pojawiają się w wybranych publikacjach na temat Burroughs'a to w literaturze ewidentny jest brak szerszego i obszerniejszego spojrzenia na tą kwestię. Ciekawą częścią pracy wydaje się być rozszerzenie dotychczasowego ujęcia gnostycyzmu u Burroughs'a o jego modyfikacje starożytnych mitów, co jest oryginalnym odkryciem mgr Białkowskiej.

W Rozdziale I, który ma charakter teoretyczny, Doktorantka opisuje historię gnostycyzmu oraz nurty religijne i mity z nim związane. Największą uwagę poświęca Manichaeizmowi, który, jak słusznie stwierdza jest najbliższy filozofii obranej przez Burroughs'a, a jego elementy często powracają w jego fikcji zwłaszcza w formie zderzenia dobra ze złem. Autorka precyzyjnie definiuje zastosowaną terminologię, zaznaczając przyjęte przez siebie tradycyjne pojęcie gnostycyzmu rozumianego jako zbiór zasad i mitów obejmujący również nurty i filozofie. Zaznacza wyraźnie terytorium badawcze w obrębie studiów nad gnostycyzmem, powołując się na autorytety z tej dziedziny. Dobór źródeł sekundarnych w tej kwestii jest wyczerpujący. Autorka odnajduje interesujące powiązania pomiędzy radykalizmem i subwersją gnostycyzmu w rozumieniu cytowanych badaczy/krytyków a twórczością Burroughs'a i współczesnością. Z dużym zapałem i swobodą śledzi historię tego nurtu od Antyku, (poprzez) początki Chrześcijaństwa, Renesans aż do współczesności oraz zauważa trudność precyzyjnego zdefiniowania jego znaczenia i związanej z tym ambiwalencji w jego postrzeganiu. Przywołuje szereg wpływów i tradycji tworzenia się myśli i mitologii gnostycznej, zwłaszcza ideę elementu boskiego, lub inaczej duszy, co wydaje się być podstawą dawnych poszukiwań gnostycznych, oraz dualizm obejmujący różne płaszczyzny. Mgr Białkowska odnajduje elementy gnostycyzmu w wielu nurtach filozoficznych, teologicznych, duchowych, ale i świeckich, również widocznych we współczesnej literaturze i kulturze. Ponadto omówiony jest szerzej (czy nie za bardzo szczegółowo?) budzący kontrowersje Kościół Scjentologii i jego nacisk na duchowość ludzkiego bytu i pochodzenie od Boga. Autorka omawia fascynację Burroughs'a Kościołem Scjentologów, a zwłaszcza jego twórcą Hubbardem, przyznając za krytykami (Wills), że zaangażowanie Burroughs'a w Kościół Scjentologów jest postrzegane jako kuriozum i kwestię „trudną do zrozumienia” (p. 34) co jest często tłumaczone jego zaburzonym charakterem i podatnością na wpływy innych. Może warto byłoby się tu pokusić o własną interpretację takich zachowań (?). Przynależność do i działalność Burroughs'a w Kościele Scjentologów jest opisana i zanalizowana dogłębnie, jak tłumaczy Doktorantka, w celu ukazania istoty jego przekonań i poglądów co jest ważne w

kontekście zainteresowań i poszukiwań pisarza w obszarze gnostycyzmu, duchowości/wrażliwości duchowej co przekłada się na obecność tych wątków w jego twórczości. Co istotne zaznaczone są powiązania scjentologii z gnostycyzmem, zwłaszcza świadomość duchowa w przeciwieństwie do wiary, dzięki której dusza uzyskuje zbawienie.

Transhumanizm, stanowiący tematykę kolejnego podrozdziału, widziany jest jako współczesna odmiana gnostycyzmu i w takiej formie jest przedstawiony jako istotny dla Burroughs'a. Autorka wnikliwie prezentuje ten nurt, konfrontując go z posthumanizmem oraz gnostycyzmem, kładzie nacisk na znaczenie i rolę jaką pełni nauka w tym nurcie, co jest też nie bez znaczenia dla swoistej ideologii i mitologii, którą skonstruował i którą podążał Burroughs.

Co ważne Autorka w bardzo klarowny sposób przedstawia i tłumaczy różnice i podobieństwa między transhumanizmem, posthumanizmem i przenikanie gnostycyzmu w ich pozornie świeckie struktury, co okaże się niezwykle potrzebne w dalszej analitycznej części pracy.

Rozdział II śledzi elementy gnostycyzmu w trylogii quasi science fiction Burroughs'a pt. *Nova* lub *Cut-Up: The Soft Machine, The Ticket That Exploded* i *Nova Express*, porównując dominującą tam wizję mityczną w ujęciu pisarza z klasycznymi mitami gnostycznymi oscylującymi pomiędzy dualizmem, pojęciem rzeczywistości jako iluzji, odrzuceniem materializmu, oraz przekonaniem o transcendencji wynikającej z wiary w zbawczą moc wiedzy. Autorka przedstawia też złoczyńców i bohaterów w trylogii Burroughs'a, których wnikliwie porównuje do sił zła i dobra/światła w mitologii gnostycznej. Zaprezentowane są też sposoby wyzwolenia i oświecenia, które Burroughs opisuje w swojej twórczości. Autorka słusznie przyznaje, że standardowe czy chronologiczne omówienie trylogii jest trudne ze względu na innowacyjną formę i trudność w klasyfikacji, dlatego też obrała metodę porównawczą tematyki wątków zła i dobra w celu analizy. Mimo wyzwania jakie stanowi powieść, co Autorka jasno stwierdza, wydaje mi się, że nazwanie książki „off-putting” (str. 47) jest lekko przesadzone, w końcu to sama Autorka zdecydowała się na tę a nie inną tematykę rozprawy doktorskiej. Dalej Autorka odnosi się do powieści używając stwierdzeń „struggling” (p. 48), „confusing” i „difficult” (p. 49), których trafność może budzić wątpliwości. Trudność tekstu tłumaczona jest licznymi elipsami, brakiem logicznego postępu narracji w powieści będącej zbiorem powycinanych i niezwiązanych ze sobą scen i wspomnień. Autorka z dużą wprawą tłumaczy zawiloci techniki narracyjnej Burroughs'a, przytaczając jego wskazówki jak odczytywać własny tekst. Mimo to dodatkową trudność sprawia dowolna ortografia, gramatyka i interpunkcja pisarza czym jak Autorka podkreśla, chciał zaznaczyć swój

sprzeciw wobec ograniczeń i dowolności reguł języka. Głównym tematem przewodnim powieści jest kontrola i próby uwolnienia się z spod jej ograniczeń, co jest często podkreślane w rozprawie.

Autorka słusznie zaznacza istotne znaczenie pierwszej części trylogii *The Soft Machine* jako tej części, w której pisarz zakreślił swoje pierwsze mity używając techniki awangardowej cut-up, która umożliwiła mu wyrażenie swoich idei; wprowadził też tutaj kluczowe postaci i wątki, które będą przeplatać się w całości i które wprowadzają punkt odniesienia w kontekście całej trylogii.

Kolejno Autorka omawia powieść *The Ticket That Exploded*, która podobnie jak *The Soft Machine* ma wiele wersji, była kilkakrotnie przepisywana przez Burroughs'a co czyni ją skomplikowaną w odbiorze. W tym tomie pisarz wprowadza też kolejną nowatorską technikę „fold-in”, która jednak mniej narusza strukturę języka w porównaniu z techniką „cut-up”. W końcu nieco pobieżnie omówiona jest ostatnia trzecia i najkrótsza część trylogii *Nova Express*.

Z dużym znawstwem i swobodą Autorka analizuje elementy wierzeń gnostycznych w trylogii Burroughs'a, dzięki czemu potrafi w wnikliwy sposób wyjaśnić analogie pomiędzy tymi antycznymi nurtami powstania świata, idei dobra i zła oraz ich współczesnymi przejawami w postaci manipulacji, kontroli i wykorzystywania poprzez instytucje trzymające szeroko rozumianą władzę. W ciekawy sposób Doktorantka omawia też złożoną kwestię poczucia iluzji i fałszywej rzeczywistości w ujęciu Burroughs'a, która również pochodzi od gnostycyzmu.

W sekcji 2. 6. 2. Autorka powołuje się na krytyków, którzy odnajdują analogie między postacią Willy the Rat a samym Burroughs'em, jest to tylko wzmianka, być może Autorka powinna była dodać swój punkt widzenia? Stwierdzenia w ostatnich zdaniach sekcji nie do końca są jasno przedstawione.

Po omówieniu głównych postaci trylogii, Rozdział podejmuje próbę prezentacji wiodących wątków tego dzieła, związanych ze sposobami wyzwolenia się od ograniczeń narzuconych przez ciało, zbyt mocne poleganie na ego, ucieczkę w narkotyki i substancje psychoaktywne czy teorię ciszy [literówka boarder zamiast broader p. 80].

Na str. 86 Autorka pobieżnie wspomina Williama Blake'a i jego „private mythology” i podobieństwa z Burroughs'em co mogłoby być bardziej zarysowane gdyż zasługuje na szerszą analizę, choć rozumiem, że nie to było głównym zainteresowaniem pracy.

Rozdział III poświęcony jest omówieniu i analizie awangardowych technik pisarskich Burroughs'a czyli „cut up” i „fold-in” – swoistych kolaży ich historii i różnych form. Rozdział jest starannie skomponowany, choć jego materia jest skomplikowana. Autorka śledzi te pisarskie innowacje docierając do dadaistów, surrealistów, imagistów czy symbolistów. Zauważa jak za pomocą eksperymentów językowych pisarz wedle swojego przekonania, że słowo to wirus a standardowe powiązania między słowami to efekt infekcji, łamie podstawowe zasady leksykalno-składniowe tworząc nowe oryginalne powiązania między słowami, co jak zaznacza ma wyleczyć język i wyzwolić twórczość pisarską spod dyktatu tradycji i rutyny. Pozwala to też, uwalniając słowa z ich oryginalnego tekstu na odkrycie nowych dotychczas ukrytych znaczeń. Doktorantka znakomicie ukazuje jak zapożyczając słowa i dłuższe fragmenty od takich artystów jak T. S. Eliot, Kafka, Shakespeare, pisarz nie tylko odzwierciedla swoje literackie alegacje, ale też tworzy zupełnie z pozoru przypadkowe, nowe, oryginalne konteksty literackie poprzez m. in. intertekstualność. Autorce udało się zademonstrować jak taki rodzaj pisarstwa promuje nowe interpretacje oraz w jaki sposób te formalne eksperymenty stanowią część filozofii gnostycznej będąc jednocześnie próbą modyfikacji mitów gnostycznych. Autorka precyzyjnie i umiejętnie tłumaczy specyfikę tych zabiegów formalnych i ich wpływu na filozofię i gnostyczną mitologię stworzoną przez Burroughs'a.

Na str. 97 Doktorantka wspomina inspiracje muzyczne Johna Cage, Pierra'a Bouleza i Karlheinz Stockhausen, jednak na wspomnieniu się kończy, szkoda, że Autorka nie rozwinęła trochę bardziej tego ciekawego wątku.

Część analityczna skupia się na wybranych fragmentach trylogii *Nova*. Autorka przytacza dłuższe fragmenty tekstu, zaznaczając te części, które posłużą potem jako wycięte fragmenty kolażu; Autorka wykorzystuje możliwe analogie literackie, ukazując wpływy innych twórców (Eliota, Kafki, Shakespeare) na Burroughs'a, intertekstualność, apropriacje, nowe, nieznane dotąd interakcje i zderzenia na płaszczyźnie literackiej, co wskazuje na dogłębne doświadczenie czytelnicze. Autorka niezwykle trafnie dobrała też konkretne fragmenty do analizy, które dobrze ilustrują założone cele oraz omawianą technikę kolażu. Analiza przeprowadzona jest rzetelnie, sprawnie i wnikliwie.

Rozdział IV wyróżnia przemyślana kompozycja. Autorka poświęca go drugiej trylogii Burroughs'a *Red Night* i analizuje ją w kontekście tych samych myśli gnostycznych, które pojawiły się w rozdziale II przy omawianiu pierwszej trylogii uzyskując w ten sposób analogiczny obszar badawczy i porównawczy. Choć jak zaznacza Autorka motywy gnostyczne są tu rozbudowane i rozszerzone. Wprowadzone są nowe elementy filozofii Burroughs'a takie

jak kwestionowanie/zaprzeczenie cywilizacji zachodniej oraz propagowanie idei sięgających poza obszar ludzkiego poznania, okultyzm, modyfikacje genetyczne i eksperymenty naukowe. Jednak jak podkreśla Autorka motywem wiodącym jest tutaj kwestia kontroli i prób wyzwolenia się spod jej dominacji. Rozdział omawia kolejno części trylogii, (*Cities of the Red Night*, *The Place of Dead Roads*, *The Western Lands*), zgrabnie i zwięźle streszczając ich treść by płynnie przejść do zasadnej analizy w duchu gnostycyzmu i transhumanizmu odnajdując ciekawe analogie, interpretacje i znaczenia. Rozdział podejmuje jeden z ciekawszych, moim zdaniem wątków duchowości Burroughs'a – nawiązania do politeistycznej mitologii Starożytnych Egipcjan i Majów.

Conclusions zbiera najistotniejsze wyniki dociekań Autorki, podkreślając duchowość twórczości pisarza, jego zainteresowania w obrębie gnostycyzmu. Powraca do motywów gnostycznych, transhumanizmu z perspektywy których udało się jej dotrzeć do/odkryć nowe znaczenia pisarstwa Burroughs'a oraz utwierdzić w dotychczasowych przekonaniach dotyczących jego wizji światopoglądowej i swoistej mitologii. Co ciekawe Doktorantka nawiązując do „mozaik intertekstualnych” u pisarza, wspomina jego powiązania w tej sferze z ideami takich myślicieli jak Barthes, Foucault, Lacan czy Derrida co znakomicie pozwala umiejscowić Burroughs'a w szerszym kontekście krytyczno-literackim. Myślę, że kwestia ta mogłaby być rozwinięta gdyby Autorka zdecydowała się na publikację rozprawy w formie książki.

Na pochwałę zasługuje obiektywizm Doktorantki i rzeczowe podejście do omawianych zagadnień, które są niebywale skomplikowane nie tylko w formie, ale i wydawałoby się w czasie trudnej do przyjęcia (np. podejście Burroughs'a do kobiet) i kontrowersyjnej treści. Doktorantka znakomicie operuje angielszczyzną akademicką, którą cechuje przejrzysty dyskurs naukowy, a przedłożoną pracę należy uznać za niezwykle udany projekt badawczy i docenić duże zaangażowanie Autorki w zgłębienie niedocenionego dotychczas tematu gnostycyzmu i duchowości u Burroughs'a.

Jeśli miałabym poczynić jakiegokolwiek zastrzeżenia to sugerowałabym rozbudowanie tytułów poszczególnych podrozdziałów pracy, co pozwoliłoby czytelnikowi na szerszy pogląd danych fragmentów i wprowadziłoby bardziej dokładny zarys tematyczny. Niektóre tytuły należałoby też sprecyzować (np. T. S. Eliot a nie samo Eliot).

Niezbyt często rozprawy doktorskie są oryginalne, twórcze, otwierające nowe perspektywy. Do takich należy przedłożona praca. Biorąc pod uwagę wykazaną w pracy

szeroką erudycję Autorki oraz odpowiednie przygotowanie warsztatowe stwierdzam, że dysertacja całkowicie spełnia ustawowe wymogi stawiane rozprawom doktorskim, wobec czego wnioskuję o jej przyjęcie i dopuszczenie pani mgr Anny Białkowskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Poznań, 02. 10. 2022

Dominika Buchowska-Greaves